

Богдан Геня,
здобувач кафедри
теорії держави та права
Національної академії
внутрішніх справ

УДК 340.11:17

Право і мораль в системі соціонормативного регулювання

Світова наукова думка з давніх часів приділяє неабияку увагу питанню співвідношення права та моралі. Перші згадки ми можемо побачити ще у давньогрецьких вчених: Сократа, Арістотеля, Платона та ін. У часи Російської імперії до цієї проблеми зверталися відомі правознавці: Н. Коркунов, Л. Петражицький, М. Бердяєв, В. Соловйов. Багато хто серед філософів також аналізували питання права та моралі. Серед найвизначніших можна назвати Г.-Ф.-В. Гегеля, І. Канта, Г. Кельзена, І. Фіхте, К. Маркса та Ф. Енгельса. У наш час проблема співвідношення права та моралі залишається досить актуальною для науки, їй приділяли увагу у своїх дослідженнях В. Бачинін, В. Копейчиков, Л. Луць, О. Скакун, С. Сливка, М. Панов та багато ін.

Мета статті полягає в дослідженні моралі та права як основних соціальних регуляторів, які встановлюють правила поведінки суспільства, їх співвідношення, відмінності,

особливості взаємодії та суперечностей.

Наслідуючи попередні доробки вчених, звертаючись до питання співвідношення права та моралі у наш час, слід опиратися на визначені наукою компоненти даного співвідношення: єдність, розбіжність та взаємодію [1, с. 35]. Але насамперед необхідно дати визначення поняттям моралі та права. Мораль – система норм і принципів, що виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один із одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою) та спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла, підтримуються особистим переконанням, традиціями, вихованням, силою громадської думки [2, с. 265]. Важливо розуміти, що мораль, поширюючись на практично всі сфери життя суспільства, жодну з них не регулює самостійно. Її завжди супроводжує право або релігійні норми, традиції або звичаї.

Поняття «право» є досить багатозначним. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» надає чотири його визначення: як законодавства, як системи правил поведінки, як здатності щось робити та як науки [3, с. 917]. Юридична наука розрізняє право у суб'єктивному та об'єктивному розумінні. Говорячи про право як соціальний регулятор, ми маємо на увазі саме об'єктивне розуміння. О. Ф. Скакун в об'єктивному розумінні визначає право як систему норм (правил поведінки) і принципів, установлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [2, с. 216].

Хоча мораль та право виконують спільну соціальну функцію – регулювання поведінки людей, у них існує багато відмінностей. Мораль виникає ще в період первіснообщинного ладу, є найдавнішим засобом суспільного регулювання, тоді як право є продуктом цивілізації, і його виникнення нерозривно пов'язано з державою. Регулювання відносин мораллю є значно більш універсальним. Багато стосунків неможливо вкласти у правові рамки та регламентувати законодавчо, мораль же через свою гнучкість може впливати на всі суспільні відносини. Мораль виникає з повсякденного життя людей, є продуктом колективної стихійної творчості і не має письмового, формального закріплення, зберігаючись у свідомості населення. Вона поступово засвоюється та змінюється. Право формується чітко визначеними компетентними органами, закріплюється у письмовій формі, набуває та припиняє дію офіційно, у чітко визначені терміни. Норми права досить детально регулюють відносини та формують єдину загальнодержав-

ну систему, а норми моралі тяжіють до встановлення загальних принципів поведінки, які можуть різнитися залежно від соціальної групи. Виконання правових приписів забезпечується можливістю застосування державного примусу, а мораль захищена лише громадською думкою та переконаннями людей.

Звертаючись до спільних рис права та моралі, передусім слід зазначити, що вони належать до однієї великої групи регуляторів – до соціальних норм. Об'єкт регулювання є також спільним – суспільні відносини. При цьому і норми права, і норми моралі певним чином установлюють, закріплюють і гарантують правила поведінки суб'єктів. Але найважливішою спільністю є єдина мета – впливати на поведінку людей у необмеженій сфері, формуючи еталони поведінки та ціннісні орієнтири суспільства. Однаковими є також витоки, джерела права та моралі – це міфи, релігія, звичаї, табу [4, с. 17]. Ці явища з'являються першими, поступово перетворюючись та закладаючи основу для формування права та моралі. Базовими категоріями і моралі, і права є справедливість і свобода. Структури права та моралі є подібними. В обох явищах вирізняють такі елементи, як норми, відносини, свідомість, культура.

Стосовно виконуваних функцій, то деякі з них збігаються, а деякі притаманні лише одному з досліджуваних явищ. Мораль повинна виконувати регулятивно-конструктивну, ціннісно-орієнтаційну, виховну, пізнавальну, мотиваційну, комунікативну, прогностичну функції. При цьому в сучасному суспільстві провідною слід вважати регулятивно-конструктивну функцію, яка розкривається через стабілізацію суспільства, з одного боку, та спрямування його розвитку – з іншого [5, с. 292].

Маючи багато відмінностей та спільних рис, право і мораль постійно взаємодіють. П. І. Новгородцев

зазначає: «Там, де право відмовляється дати який-небудь припис, виступає зі своєю волею мораль; а де мораль не може одним своїм внутрішнім авторитетом стримувати прояви егоїзму, на допомогу їй приходить право зі своїм зовнішнім примусом» [6, с. 113]. Часто моральні вимоги знаходять закріплення у правових нормах. На думку науковця С. Сливки, «сила права полягає в його моральній основі» [7, с. 104]. Мораль підтримує дотримання правових норм та засуджує їх порушення.

Співвідношення норм права та моралі не є постійним. Воно залежить від багатьох факторів: історичного етапу розвитку суспільства, економічного та соціального становища, політичного ладу та стабільності. Вирізняють принцип, за яким розвиваються право і мораль від часу їх виникнення: що вища моральна культура суспільства, то меншою була потреба в законах, і то м'якшими вони були [8, с. 8]. Тут знаходить свій прояв поняття правового ідеалізму: що він вищий, то вищі правова культура та правосвідомість. Взаємопов'язаність права та моралі як систем регулювання соціального життя обумовлюються їхнім спільним покликанням і метою забезпечувати гармонійний розвиток суспільства на основі загальнолюдських засад рівності, справедливості, гуманізму та свободи.

Основою постійної взаємодії права та моралі є побудова правового регулювання на базі моральних приписів, фактично поглинання правом прийнятих у суспільстві норм моралі. Але історія знає приклади, коли норми права випереджали мораль, тобто законодавці мали на меті змінити моральні засади суспільства, пришвидшити їхній розвиток. У наш час традиційним є закріплення базових моральних принципів у нормативних актах. Якщо звернутися до Конституції України, то можна побачити, що вона прямо встановлює соціальність і демократичність держави, визна-

чає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. У другому розділі Конституції закріплено безперечно заснований на моральних нормах перелік прав і свобод людини та громадянина: вільність і рівність у правах, право на розвиток своєї особистості, що не порушує прав і свобод інших, неможливість дискримінації за будь-якими ознаками, рівність прав жінок і чоловіків, інші економічні, соціальні, політичні, культурні, трудові права [9].

Моральна база робить право ефективним і дієвим. Оскільки мораль існує у свідомості людей, то засноване на ній право сприймається ними легко та не викликає суперечностей. Якщо ж право різко суперечить моральним переконанням суспільства, наслідком стане несприйняття, ігнорування та постійні порушення відповідних норм. І навпаки – морально зрозуміле право буде виконуваним. Засобом його забезпечення будуть не лише державний примус, а й громадська думка та осуд.

У державі, де право не захищає населення, головує беззаконня та «право сильного», викривляється моральний стан суспільства. На перший план виходять фальшиві цінності, а справді моральна поведінка зневажається та ганьбиться. Індустріальна цивілізація доводить, що мораль неможлива без права, оскільки немає моралі без свободи, а свободи – без правового забезпечення її гарантій [1, с. 36].

Звертаючись до українського досвіду законодавчого захисту моралі, слід згадати Закон України «Про захист суспільної моралі», в якому суспільну мораль визначено як систему етичних норм, правил поведінки, що склались у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. У преамбулі зазначається, що закон установлює

основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, тобто об'єктом захисту тут є суспільство [10]. Закон України «Про основи національної безпеки України» також веде мову про здійснення державою юридичного захисту моралі. Одним із об'єктів національної безпеки визначено духовні, морально-етичні, культурні цінності суспільства. Пріоритетами національних інтересів України визначено розвиток духовності, моральних засад українського народу. Цим же Законом на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві у соціальній та гуманітарній сферах визначено прояви моральної та духовної деградації суспільства фізичного, психічного розвитку та виховання неповнолітніх [11].

Привертає увагу погляд філософа І. Канта на взаємозв'язок права та моралі. Він говорить про їхню змістовно-практичну цілісність, яку пов'язує з визначеннями влади і підлеглості, примусу і опору, вибору і відповідальності. Таку цілісність Кант визначає як ієрархічно побудовану культурно-онтологічну систему. Безумовність моралі є передумовою легітимності права, що виступає головною інтегративною властивістю цієї єдності [12, с. 4].

Втім, попри можливість такої гармонійної співпраці, між правом і мораллю завжди будуть існувати суперечності. Їхні причини полягають «в їх специфіці, у тому, що у них різні методи регуляції, різні підходи, критерії оцінки поведінки суб'єктів» [13, с. 395]. Правотворчість є досить повільним і складним процесом, який складається з багатьох етапів. Мораль же є значно більш гнучкою і може змінюватися дуже швидко. Через це право часто відстає від нестійких норм моралі або просто не відповідає їм завдяки помилкам, допущеним під

час законотворчого процесу. Мораль зазвичай ставить дуже високі вимоги до людей, вона змальовує певну ідеальну поведінку, тоді як право є значно менш вимогливим, встановлюючи допустимі форми поведінки, які можуть бути вже не моральними, але ще не протизаконними.

Конфлікт права і моралі у багатьох випадках виникає з того, що право є безумовним. Воно не знає обмовок; якщо крадіжка є кримінально караним діянням, то не важливо, що змусило особу піти на неї. Ці обставини можуть враховуватись у призначенні покарання як пом'якшувальні, але вони не змінюють наявності факту злочину. Мораль може повністю виправдати особу, що порушує правові та моральні норми, якщо знайде для цього достатнє підґрунтя. Цей конфлікт часто підіймається у художній літературі. Найяскравішим прикладом є «Злочин і покарання» Ф. М. Достоєвського, де зайняття проституцією Сонечкою Мармеладовою виправдовується надзвичайно складними сімейними обставинами та її власним ставленням до цього не як до засобу збагачення, а як до єдиної можливості прогодувати свою родину. Головний герой роману Родіон Раскольников перед тим, як здійснити вбивство, також намагається виправдати себе за допомоги моралі та справедливості, хоча прекрасно розуміє, що порушує правову заборону.

Сучасні правові системи, особливо в галузі кримінального права, намагаються враховувати моральні сторони порушення правових норм. Покарання може залежати від мотивів і мети особи, враховується поведінка потерпілого, стан крайньої необхідності, стан афекту та інші фактори. Але суперечності між мораллю і правом залишаються та навряд будуть вирішені, доки існує позитивне право.

Мораль як складна система складається з різних елементів. Найпо-

ширенішим є вирішення моральної свідомості, моральної діяльності та моральних відносин. Зупинімося на моральній свідомості як на засадничому явищі у структурі моралі. Моральна свідомість є особливим видом суспільної свідомості, що містить у собі систему поглядів, ідей та уявлень про належну соціальну поведінку. Моральна свідомість також не є однорідною. Залежно від рівня формування її можна переділити на суспільну та індивідуальну. Ці два види постійно взаємодіють і взаємообумовлюються. Посередником між моральною системою окремого індивіда і всього суспільства є моральні якості особистості [5, с. 292]. Протягом усього життя особистість постійно сприймає різні впливи суспільства. Її моральні якості формуються у процесі виховання через засвоєння суспільних принципів і норм, що зумовлює подальшу поведінку та погляди. Так особа може сприймати суспільну моральну свідомість і зробити її індивідуальною. Так само певні настанови моральної свідомості окремої людини можуть поширитися на суспільство.

Залежно від сфери регулювання можна виокремити різні види моралі. Особливу увагу слід звернути на професійну мораль, яка відображає риси певного виду діяльності людей. Важливою вона є в тих професіях, що стосуються безпосередньо людей. Але найбільшого розвитку професійна мораль набула у двох професіях, представники яких здатні вирішувати долі людей – це лікарі та юристи. Норми права детально регламентують їхню діяльність, але її специфіка полягає у неповторності та унікальності вирішуваної ситуації, кожному з яких неможливо нормативно врегулювати. Через особливу важливість їхньої праці та відповідальність на її представниках лежить дуже велика, як правова, так і моральна. Для пошуку правильного виходу зі складних норма-

тивно не визначених ситуацій у пригоді стають моральні принципи, засадничі ідеї, що становлять основу моралі, її суть і націленість. Вони дають змогу прийняти оригінальне та ефективне рішення, яке не потягне за собою негативних наслідків. Дотримання моральних принципів юридичними працівниками також підтримує їхній авторитет, перешкоджає виникненню недовіри, зневаги та ненависті у суспільстві, що робить досягнення поставлених завдань легшим.

Нерідко юридичним працівникам доводиться вирішувати внутрішні моральні конфлікти. Стикаючись у роботі з різними людьми, не завжди можна знайти в собі сили не просто ставитись до них доброзичливо, а й відстоювати їхні інтереси. Особливо гостро стає таке питання у роботі адвокатів, коли виникає необхідність захищати в суді особу, обвинувачувану в тяжкому злочині, якщо сам юрист упевнений в її винуватості. У подібній ситуації допомагає моральний принцип гуманізму, який передбачає любов до людей, толерантність і розуміння, рівне та справедливе ставлення до усіх.

Говорячи про право і мораль, не можна забувати про інший важливий соціальний регулятор – релігію. Її вплив на суспільство більше за право та мораль залежить від історичного моменту розвитку суспільства. Офіційне державне ставлення до релігії коливалося від її повного злиття зі владою, ототожнення законів церкви з законами держави, як у середньовічних європейських католицьких державах, до заборони та переслідувань, як у Радянському Союзі. Проте «і право, і мораль, і релігія за своїм статусом належать до видатних духовно-культурних досягнень людства» [14], і не можна нехтувати жодним із цих явищ. Релігія більшою мірою намагається контролювати не лише поведінку особи, а й її думки та почуття. Релігійні норми, канони є най-

жорсткішими, залишають найменше варіантів вибору для особи. Якщо моральні норми існують в усній формі, а правові лише у письмовій, то релігійні канони залежно від релігії та періоду можуть існувати в різних формах. Цікавим прикладом взаємодії права і релігії є іслам, у якому існує поняття шариату, тобто закону, який складається з Корану (вищого, основного закону), суні або сунета (дії та слова пророка) і фетви (рішень зако-

нознавців) [15, с. 126]. І в наш час деякі мусульманські країни живуть за законами шариату, вважаючи релігійні норми за правові.

Проаналізувавши співвідношення права та моралі в різних аспектах, можна зробити висновок, що вони нерозривно пов'язані та перебувають у постійній взаємодії. Норми права мають відповідати існуючій у суспільстві моралі, а мораль – бути захищеною правом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Косьмій М. М. Мораль і право: питання розмежування та взаємодії / М. М. Косьмій // Науково-інформаційний вісник Право. – 2011. – № 3. – С. 33–38.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / Пер. з рос. // О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2008. – 656 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Букреев В. И. Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению / В. И. Букреев, И. Н. Римская. – М. : Юрайт, 1998. – 336 с.
5. Євхутич І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства / І. М. Євхутич // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 289–295 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-1/12eimpgc.pdf>
6. Новгородцев П. И. Право и нравственность / П. И. Новгородцев // Правоведение. – 1995. – № 6. – С. 103–113.
7. Сливка С. С. Мораль і право в умовах формування правової держави / С. С. Сливка // Проблеми формування суверенної правової української держави: Зб. наукових статей. – 1993. – 109 с.
8. Теория государства и права : Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
9. Конституція України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
10. Про захист суспільної моралі : Закон України// [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
11. Про основи національної безпеки : Закон України// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
12. Павлова Т. С. Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 / Т. С. Павлова ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.
13. Семків О. І. Політологія : [підручник] / За ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1994. – 552 с.
14. Калюжний Р. А. Право, мораль і релігія як соціальні регулятивні механізми / Р. А. Калюжний, В. М. Вовк // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzkit/2010_8/5.pdf
15. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн / О. О. Шевченко. – К. : ТОВ «Олан», 2006. – 351 с.

Геня Б. О. Право і мораль в системі соціонормативного регулювання

У статті проаналізовано співвідношення права та моралі як засобів соціального регулювання. Дано визначення термінам «право» та «мораль». Визначено їхні спільні риси, відмінності, характер їхніх взаємодій та суперечностей. Розглянуто питання професійної моралі та її необхідності. Приділено увагу такому соціальному регулятору як релігія та її зв'язку з правом та мораллю.

Ключові слова: право, мораль, соціальний регулятор, суспільство, цінності, суспільна свідомість, професійна мораль, релігія.

Геня Б. А. «Право и мораль в системе соционормативного регулирования»

В статье проанализированы соотношения права и морали как средств социального регулирования. Даны определения терминам «право» и «мораль». Определены их общие черты, различия, характер их взаимодействия и противоречий. Рассмотрены вопросы профессиональной морали и ее необходимости. Уделено внимание такому социальному регулятору, как религия, и ее связи с правом и моралью.

Ключевые слова: право, мораль, социальный регулятор, общество, ценности, общественное сознание, профессиональная мораль, религия.

Genia B. Law and morality within the socio-normative regulation system

There are relations between law and morality as way of social regulation are analyzed in the article. Provides definitions of terms «law» and «morality». Its common features, differences, character of its interaction and contradictions were identified. The questions about professional morality and its necessity were considered. Such social regulator as religion and its connection with law and morality were marked by attention.

Key words: law, morality, social control, society, values, social awareness, professional ethics, religion.